

Оксана Січкач
Інна Гончаренко

БЕСТИАРНІ ОБРАЗИ І МОТИВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ І ПРО ДІТЕЙ

Анотація. У статті подано загальний огляд специфіки втілення бестиарних образів і мотивів у сучасній українській літературі для дітей та про дітей на прикладі творів К. Булах та Д. Чередниченка.

Ключові слова: бестиарій, бестиарні образи, бестиарні мотиви, бестиарний образ-символ, зобраз, К. Булах, Д. Чередниченко.

Бестиарні образи та мотиви привертають неабияку увагу науковців ХХІ століття. Усе настійніше сучасна літературна наука прагне розкрити витоки бестиарних образів, дослідити їх значення, зрозуміти їхню роль у канві твору. У наш час починають активно досліджуватися праці сучасних українських дитячих авторів із погляду звіриної тематики. Та, на жаль, не всі зразки літератури для дітей і про дітей є вивченими належним чином, тому ця проблема набуває особливого сенсу. Обираючи об'єктом дослідження твори Д. Чередниченка «Чого Волошка запишалася» та К. Булах «День kota», ми намагатимемося переконатися в тому, що бестиарні образи та мотиви цих літературних творів індивідуально осмислені письменниками, передані з боку народних спостережень, сповнені традиціями добра та наближені до людських характерів.

Вдалі наукові спроби теоретичного осмислення бестиарних образів та мотивів пов'язані з іменами Я. Білика [1], Ю. Винничука [3], С. Гайдук [4], Н. Кобиленко [5], Н. Пастух [8], [9], Ю. Сагати [10], О. Сліпушко [12], Н. Фурист [14], А. Шашка [16].

Дослідження бестиарних образів та мотивів у творах Д. Чередниченка та К. Булах є недостатньо вивченими. З усього масиву публікацій варто виділити праці Ж. Куяви [6], Л. Сайко [11] та Л. Ушкалова [13].

У статті Л. Сайко [11] розглянуто образи Кароліни й Насті з твору К. Булах «День kota» та вказано на тісний зв'язок котячого «суспільства» з людським.

Праця Ж. Куяви [6] розкриває символічне навантаження образу Волошки з твору Д. Чередниченка «Чого Волошка запишалася» та подає свій варіант тлумачення образу кішки.

Літературознавець Л. Ушкалов [13] у своїй праці вказує на традиційність та вічність образу кішки в літературі, вміло демонструючи це на прикладі твору Д. Чередниченка «Чого Волошка запишалася».

Проте комплексного дослідження бестиарних образів і мотивів у сучасній українській літературі для дітей і про дітей, на прикладі творчості К. Булах та Д. Чередниченка, ми на сьогодні не маємо. Тож намагатимемося поповнити цю прогалину своєю розвідкою.

«Бестиарій (віл лат. vestia: звір) – це жанр алегорично-дидактичної прози, своєрідний каталог реальних та вигаданих тварин, поширений у літературі середньовічної Європи у XI – XIV ст.» [7, с. 124]. Бестиарій поєднує в собі символіку, фантастичні елементи та засади християнської етики. Він подібний до байки, в якій звірі-персонажі мають людські риси (вовк – жорстокість, осел – нерозумність і т. д.).

Бестиарій бере свій початок з фольклору. Щодо українського бестиарію, бестиарних образів та мотивів, то вони, по-перше, відіграють універсальну роль у кодуванні того чи іншого змісту, а по-друге, характеризуються високою частотністю функціонування в текстах. Оповіді про тварин зародилися ще в праслов'янських племен у період виникнення мисливства та рибальства. Тварину спочатку обожнювали, вона була об'єктом поклоніння, але згодом, зі зміною світогляду, з набуттям навичок захищатися від хижаків, у зв'язку з одомашненням диких тварин, з розвитком суспільних відносин, «ставлення людини до колишнього об'єкта обожнювання та пошани змінювалося в міру того, як тотемістичні уявлення поступалися місцем новим формам релігії, а визначальними у процесі розвитку образної основи казок про тварин ставали конкретні умови матеріального життя народу, реальні, повсякденні практичні запити людини. Різноманітні повір'я, міфи, оповідання надалі набували докорінного переосмислення. Усе це своєрідно поєднувалося з новим трактуванням образів, входячи потім до загальної казкової символіки як її органічний складник» [цит. за 5, с. 186].

С. Гайдук вважає, що зацікавленість тваринними образами-символами зумовлена багатьма аспектами: «...від екологічних проблем сучасної технологічної цивілізації до останніх відкриттів у галузі біології та медицини» [4].

Бестиарні мотиви, як і бестиарні образи, також є проблемною категорією літератури, адже існують надзвичайно різні думки та критерії для їх виділення. Дослідниця Н. Фурист віддає перевагу дванадцятьом провідним бестиарним мотивам: «життя – смерть», «здоровий – хворий», «цілий – не цілий», «сильний – слабкий», «великий – малий», «мудрий – нерозумний», «чистий – нечистий», «щедрий – скупий», «слуга – вельможа», «багатий – бідний», «свій – чужий», «мотив подорожування».

Ми вважаємо, що мотиви та образи українського бестиарію є нероздільним цілим, а з втратою будь-якого компоненту цієї споконвічної системи ми не можемо розглядати твори для дітей і про дітей предметно. Бестиарні мотиви відіграють неабияку роль у цілісному формуванні образу-символу тварини, виводячи характерні риси та властивості тієї чи іншої тварини.

Твори Д. Чередниченка «Чого Волошка запишалася» та К. Булах «День kota» дуже багаті на бестиарні образи та мотиви, зокрема котячі. Так, у творі К. Булах «День kota», на нашу думку, персонажів можна поділити на певні групи: за соціальним статусом, за ставленням до інших тварин, за природою. А у повісті Д. Чередниченка «Чого Волошка запишалася» також можна виокремити одну класифікаційну групу, що характеризує бестиарні образи за віковим аспектом. Ця група вміщує такі підгрупи: дорослі та молоді коти.

Першою групою у творі К. Булах «День kota» є та, що розрізняє тварин за соціальним статусом, – вуличні тварини; ті, що втекли від хазяїв; домашні. До першої категорії належать: Сюзана, Мурка, Теодор; до другої – Мімі, Тимко; до третьої – Блек, Кароліна, Настя, Марися, Кузьма.

Другу групу ми розподілимо на тварин гордих, задержуватих, та простих за вдачею. До гордих, задержуватих тварин належать: Мімі, Матильда, Сюзана; до тварин простих за вдачею – Мурка, Василь (Базиліо), Тимко, Теодор, Блек, Кароліна, Настя, Марися, Кузьма.

Нарешті, третю групу, що розрізняє тварин за їх природою, можна поділити на дві підгрупи – власне коти та люди, перетворені на котів. До першої підгрупи належать: Сюзана, Мурка, Теодор, Мімі, Тимко, Блек, Марися, Кузьма, Василь (Базиліо), Матильда. До другою підгрупи належать Настя та Кароліна.

Щодо класифікаційної групи з повісті Д. Чередниченка «Чого Волошка запишалася», що характеризує котячі бестиарні образи з боку вікового аспекту, то вона поділяється на

образи молодих котів та дорослих. До першої підгрупи ми подаємо Волошку та Біленьку, а до другої – лише Волошку. Так, протягом усього твору ми спостерігаємо за дитинством та поступовим старінням Волошки (проміжний період між дитинством та старістю у творі не виражений), тому цей бестіарний образ, на нашу думку, слід зарахувати як до дорослої, так і до молодшої вікової категорії.

У творі К. Булах «День kota» котячі образи розкриті та переосмислені більш глибоко, бо Д. Чередниченко подає образ kota грайливо та по-дитячому пізнавально. Кішка Волошка у творі Д. Чередниченко «Чого Волошка запишалася» є уособленням малої дитини, яка із щирістю та цікавістю пізнає навколишній світ. Як зазначає Ж. Куява: «... Волошка у книзі – що дитина. Не завше зразкова, а зрідка – сварлива (така вже природа, що коти з собаками мало дружать), надміру вертлява й мимоволі пустунка. Однак усе це – через бажання про все довідатися» [6]. Така різнобічна подача бестіарних образів зумовлена ще й тим, що твір К. Булах орієнтований на молодший та середній шкільний вік, а повість Д. Чередниченка – на молодших школярів. Та попри це, подані бестіарні образи є дуже цікавими та по-своєму особливими.

Образи котів ми будемо між собою порівнювати таким чином: Настя, Кароліна («День kota» К. Булах) – Волошка (Д. Чередниченко «Чого Волошка запишалася»). Образи ж інших котів у поданих творах є другорядними, тому ми подамо про них загальну характеристику.

Образи тварин ми розглянемо за планом-характеристикою Н. Пастух. Тож, першим етапом плану-характеристики є виявлення «портретних» характеристик героїв [9, с. 67]. У творі К. Булах «День kota» головними героями є Кароліна та Настя. Це звичайні діти, які дуже люблять пригоди. Настя – учениця десятого класу, спокійна, добра і розумна дівчина, яка думає про те, що скоро закінчить своє навчання в школі, а що потім робитиме, ще не знає. «Попереду останній навчальний рік, а що робити потім, я й не уявляю. Та, власне, навіщо мені це уявляти зараз?» [2, с. 4]. Кароліна – найліпша подруга Насті. Вона на кілька років молодша за Настю, але це не створює в їхніх дружніх стосунках бар'єру, бо вони обидві полюбують пригоди та розваги. Л. Сайко вважає, що: «Простий, динамічний сюжет твору відразу привертає увагу читача до пригод двох дівчат – Насті й Кароліни, яким під час літніх канікул забажалося... стати кішками. Хіба складно перетворитися на кішок? Як виявилось, досить просто – достатньо заплющити очі, «увімкнути» уяву й залучити «силу бажання». Принаймні персонажам Катерини Булах це вдалося, хоча й з третього разу» [11].

Дівчата з'являються перед нами в чудових образах котів. Кароліна – біла сіамська кішечка, а Настя – чорна єгипетська. «Із дзеркала на мене лимонно-жовтими із зеленкуватим відтінком очима дивилася величезна чорна кішка, схожа на пантеру. Кішка була гнучкою й граційною, наче єгипетська статуетка» [2, с. 24]. «І що за кішка – справжнє диво! Біла, пухнаста, блакитноока – вона нагадувала дорогу іграшку в крамниці» [2, с. 24]. З уст Насті, однієї із головних героїнь повісті, звучить власне бачення їхньої нової подоби: «... Ходити по-котячому ми зовсім не вміли. А наша котяча зовнішність була при цьому доволі яскравою, впадала у вічі. Що й казати – двох «п'яних» кішок незвичайної краси годі не помітити» [2, с. 27]. Спочатку дівчата не дуже добре почуваються в цих образах, але потім їм здається, що такими вони були все своє життя. Тож перед нами постають вже сформовані бестіарні образи з людською натурою, які вчать жити по-котячому.

Волошка, головна героїня твору Д. Чередниченка «Чого Волошка запишалася», на відміну від Насті та Кароліни, за своєю природою є кішкою. У творі ми спостерігаємо за її дитинством та поступовим старінням. Волошка – домашня тварина, що має досить-

такі цікаве генетичне коріння. Її батько був потомком срібно-блакитних мисливців, а мати звичайною чорною кішкою, тому за вдачею Волошка була гордою, але й проявляла по відношенню до інших щирість та м'яку поведінку. «І Волошка, Волоханова донька, теж гордої вдачі, але трохи м'якшої поведінки» [15, с. 29]. Навіть ім'я героїня отримала від батька, бо її хутро було із синюватим відтінком: «...волохатенька вона, як татко, й із синюватим відтінком. Як волошка» [15, с. 29].

Другим етапом плану-характеристики бестірних образів є акустичні прояви тварин [9, с. 67]. Поданий етап напрочуд цікаво відображений у творі К. Булах «День kota». Настя та Кароліна, що перебувають в подобі котів, між собою спілкуються звичайною людською мовою, яка є для них зрозумілою, але люди сприймають її як звичайне нявчання. «– Гей, ви що! – обурилася моя подруга. – Відпустіть мене. Я домашня! Зараз же відпустіть мене! – Бачте, як вона нявчить! Мабуть, їсти хоче, – по-своєму розтлумачила Каролінин протест дівчина із солоденьким голосом і першою пішла до дороги» [2, с. 55].

На відміну від персонажів повісті К. Булах «День kota», мова головної героїні твору Д. Чередниченка «Чого Волошка запишалася» є зрозумілою як для людей, так і для інших тварин. Образ кішки Волошки з акустичного аспекту слід розглядати як амбівалентний, адже він має глибоку природу вияву. Волошка подає як котячі акустичні сигнали, так і вільно спілкується зі своїми господарями: «Коли сусідський пес у двері заглядав, то Волошка штовхала цапка: – Удар його, няв! Удар!» [15, с. 21–22].

Третім етапом плану-характеристики образів тварин є спосіб руху тварини [9, с. 67]. Так, у творі К. Булах «День kota» Настя та Кароліна, як і личить звичайним котам, лазять по деревах, бігають та повільно ходять. Коли письменниця зображує картини лазіння по деревах, то вона зосереджується на одній із головних рис характеристики образу kota, що має свої витоки у фольклорі, – гострі кігті. «Я висунулася між пруттям балкону, дотяглася до дерева й щосили вчепилася нігтями... тобто кігтями в шершаву кору. І з подивом виявила, що можу вільно пересуватися по дереву хоч угору, хоч униз – мої кігті виявилися напрочуд чіпкими» [2, с. 29].

Для героїні повісті Д. Чередниченка «Чого Волошка запишалася», на відміну від дівчат, подані вище шляхи пересування є цілком звичними. Волошка – дуже проворна кішка, а тому вона часто перебуває в русі, активно поводить. «Нявкнула та й побігла в спальню. В спальні сонечко вже зійшло з канапи. Побігла в кімнату» [15, с. 9]. «Вона тепер на дереві, аж ген її дім, а як же додому дістатися?» [15, с. 19]. «Плигнула Волошка на спинку хмаринки» [15, с. 18].

Четвертим етапом плану-характеристики бестірних образів є соціальний зміст [9, с. 67]. Соціальний аспект у поданих творах досить яскраво виражений. Героїні твору К. Булах «День kota», Кароліна і Настя, підтримують дружні стосунки з усім котячим «колективом». Дівчата чемно відповідають на пропозиції і питання нових друзів: «– Дякую. Не чекала» [2, с. 87]. До товаришів Настя та Кароліна звертаються на ти: «– Хто ж це тобі вуса підстриг і по вухах настріляв? – співчутливо спитала я» [2, с. 34]. Отже, з друзями-котами героїні відразу ж знайшли спільну мову. Щодо людей Настя та Кароліна, перебуваючи в котячих образах, виявляли свої побоювання і певну дикість.

Волошка, на протигагу Насті та Кароліні, зовсім не відчуває страху перед людьми, бо вважає їх найліпшими друзями. Як відзначає Ж. Куява: «А ще наші чотирилапі друзі-пухнаї, як відомо, приносять дому неабияку користь. А от чи знали ви, що вони можуть прислужитися господині на кухні, бо вміють вигріти-висидіти тісто на пиріжки?!» [6]. Волошка звертається до господині та Олянки по-панібратськи, на ти, що створює у повісті дружню, легку й невимушену атмосферу: «Пиріжечки з яблуками можеш їсти сама. А мені

краще рибки дай, то я тобі й пірижечки висиджу» [15, с. 8]. Щиро та привітно ставиться кішечка й до інших тварин, які, в свою чергу, поважають її: «Я побувала на вольній волі у вашому співучому краї, змогла дістати лапкою небо, побачила простір широкий – і мені тепер веселіше буде жити на шостому поверсі. А вранці мені співатиме над вікном твоя привітна сестричка» [15, с. 51].

П'ятим етапом плану-характеристики образів тварин є мовна картина твору [9, с. 67]. Кішки мають людські імена. Через образи Насті та Кароліни письменниця подає нам різнобічні погляди на суспільство: «Наш двір, рідний і знайомий з дитинства, здавався тепер, з котячого погляду, зовсім незнайомим світом» [2, с. 30]. Щодо клички Волошки, то, як уже згадувалося, вона є відображенням продовжувачки славетного котячого генетичного коріння, бо навіть у її імені криється згадка про батька.

Шостим, заключним етапом плану-характеристики є символічність бестіарних образів [9, с. 67]. Ми вважаємо, що героїні твору К. Булах «День kota» є символами віри в надприродне. Настя та Кароліна довели нам правдивість теорії перевтілення, за допомогою якого вони надали читачеві неабияку можливість – зануритися в світ думок та переживань наших друзів менших. Згадки про раннє дитинство дівчат, коли вони вірили в добру чарівницю, свідчать про надзвичайну віру подруг у чудо: «Колись, у ранньому дитинстві, начитавшись казок, ми цілими днями стояли на пустирі недалеко від дому, дивлячись на сонце й подумки викликаючи добру чарівницю» [2, с. 12].

Героїня повісті Д. Чередниченка «Чого Волошка запишалася», на нашу думку, є символом дитинства, дитячого світу мрій. Навіть синювате, наближене до кольору волошки, хутро кішки свідчить про якусь мрійливість та казковість: «Сидить, запишалася. Волохата, гордувата, синювата. Гарнюня, вусата. Сказано – потомна Волошка!» [15, с. 31]. Пустощі, радощі та веселощі, викликані надзвичайною життєдайною енергією Волошки, нагадують нам гру маленької дитини, яка із задоволенням та фанатизмом пізнає навколишній світ: «...Волошка вже летить у спальню. Там – на стілець, зі стільця на стіл, зі столу на шафу, на шафі забирається на коробки під самісіньку стелю...» [15, с. 46].

Крім головних героїв, у творах К. Булах «День kota» та Д. Чередниченка «Чого Волошка запишалася» наявні й другорядні. Так, у повісті К. Булах «День kota» представлені образи Сюзани, Мурки, Теодора, Мімі, Тимка, Блека, Марисі, Кузьми, Василя (Базиліо), Матильди. Ці персонажі несуть у собі важливу функцію – увиразнюють образи Насті та Кароліни. Вони є узагальненим символом дружби.

Зображення бестіарних образів та мотивів у творах Д. Чередниченка «Чого Волошка запишалася» та К. Булах «День kota» різняться між собою, проте авторів поєднує активна участь у процесі творення сучасної української літератури для дітей та про дітей початку ХХІ століття. Думається, що й надалі питання бестіарних образів та мотивів буде розглядатися і вивчатися, що дасть якісно нову основу для кращого розуміння та трактування цих понять на прикладі конкретних досліджень літературних творів.

Література

1. Білик Я. Доба середньовіччя як соціальна цінність / Я. Білик. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Tk/815/18.html>
2. Булах К. День kota: повість / К. Булах. – К. : Грані-Т, 2011. – 104 с.
3. Винничук Ю. Книга бестій / Ю. Винничук. – Львів : ЛА «Піраміда», 2003. – 292 с.
4. Гайдук С. Символічна парадигма романтичного бестіарію / С. Гайдук. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Apsf_lil/2009_21/gajduk.pdf

5. Кобиленко Н. Про деякі особливості значень слів-символів (на матеріалі текстів казок та пісень) / Н. Кобиленко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ : Альма-матер, 2010. – № 18 (205). – С. 30–34.
6. Куява Ж. Як школяреві жити – кия Волошка навчить / Ж. Куява. – Режим доступу: <http://bibliolutsk.blogspot.com/p/blog-post.html>
7. Літературознавча енциклопедія : У 2-х т. / Авт.-укл. Ю. Ковалів. – К.: Академія, 2007. – Т. 1.: А – Л. – 608 с.
8. Пастух Н. Зооморфні образи в українському фольклорі. Образ зозулі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 «Фольклористика» / Н. Пастух. – Львів, 2001. – 20 с.
9. Пастух Н. Тваринна образно-символічна система українського фольклору / Н. Пастух // Мандрівець. – 2000. – № 3-4. – С. 66–68.
10. Сагата Ю. Кіт у польській та українській фразеології / Ю. Сагата // Проблеми слов'язнознавства: Зб. наук. пр. – Вип. 57. – Львів : Львівський національний університет імені І. Франка, 2008. – С. 282-290.
11. Сайко Л. Про лапи, вуха і хвіст вкупі з людським інтелектом / Л. Сайко. – Режим доступу: http://vsiknygu.net.ua/shcho_pochytaty/13191/
12. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій (звірослов): національний характер, суспільна мораль і духовність давніх українців у тваринних архетипах, міфах, символах, емблемах / О. Сліпушко. – К.: Дніпро, 2001. – 140 с.
13. Ушкалов Л. Про дитячо-котяче... / Л. Ушкалов. – Режим доступу: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2012/02/28/073725.html>
14. Фурист Н. Лінгвокультурні особливості інтимізації в англійських та українських фольклорних текстах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Н. Фурист. – К., 2011. – 19 с.
15. Чердніченко Д. Чого Волошка запишалася: повість / Д. Чердніченко. – К. : Грані-Т, 2012. – 60 с.
16. Шашко А. Міфологічна основа літературного «звіриного епосу» кінця XIX – початку XX століть / А. Шашко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2012_9/40.htm

Oksana Sichkar

Inna Honcharenko

Bestiaryty Characters and Motives in Modern Ukrainian Literature for and about Children

Summary. This article presents an overview of the specific embodiment of bestiary's images and motives in modern Ukrainian literature for and about children on works by K. Bulah and D. Cherednychenko.

Keywords: *bestiary, bestiary's images and motives, symbol, zoo-image, K. Bulah, D. Cherednychenko.*

Оксана Сичкар

Инна Гончаренко

Бестиарные образы и мотивы

в современной украинской литературе для детей и о детях

Аннотация. В статье представлен общий обзор специфики воплощения бестиарных образов и мотивов в современной украинской литературе для детей и о детях на примере произведений К. Булах и Д. Чередниченко..

Ключевые слова: бестиарий, бестиарные образы, бестиарные мотивы, бестиарный образ-символ, зообраз, К. Булах, Д. Чередниченко.